

ПОВСЯКДЕННЯ ЖИТТЯ ТА ТВОРЧОСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО: ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

У статті О. Терещенка “Повсякдення життя та творчості І. Нечуя-Левицького: очима сучасників” здійснена спроба висвітлити повсякдення письменника, зокрема його життя та творчий процес після виходу у відставку і під час проживання в Києві, проаналізовано спогади представників української національно свідомої інтелігенції про побут, звички та громадсько-політичну і національно-культурну діяльність Івана Семеновича, критично охарактеризовано та співставлено спогади сучасників про різні періоди життя митця. Завданням статті є вивчення і аналіз біографічних матеріалів та творчої лабораторії І. Нечуя-Левицького, використовуючи матеріали спогадів оточення письменника. Методологічною основою виступають підходи теорії повсякдення, що дозволило комплексно використати матеріали спогадів про письменника. В результаті дослідження з’ясовано те, що біографія І. Нечуя-Левицького містить багато білих плям через недостачу фактологічного документального матеріалу, спогади сучасників та його автобіографія є важливим джерелом вивчення повсякдення письменника, але вони вимагають критичного осмислення та співставлення матеріалів. Перспективним є комплексне дослідження повсякденних взаємин письменника з представниками ідейного кола української національно свідомої інтелігенції.

Ключові слова: повсякдення, сучасники, спогади, Київський період, анахорет.

O.M. Tereshchenko

EVERYDAY LIFE AND WORK I. NECHUY-LEVITSKY: BY THE EYES OF CONTEMPORARIES

Article O. Tereshchenka “Everyday life and work I. Nechuy-Levitsky: by the eyes of contemporaries” an attempt to highlight the everyday life of the writer, including his life and creative process during retirement and living in Kiev, analyzed the memories of the Ukrainian national conscious intellectuals of life, habits and socio-political and cultural activity of Ivan S. critically described and are compared memoirs of contemporaries of different periods of life of the artist. The objective of the paper is the study and analysis of biographical materials and creative laboratory

* **Олександр Терещенко** — аспірант, кафедра історії та філософії історії, факультет філософської освіти та науки НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ, Україна), e-mail: tereshchenko28@mail.ru.

I. Nechuy-Levitsky, using materials memories surrounding the writer. Methodological approaches are the basis of the theory of everyday life, allowing the complex to use materials memories of the writer. The study found that I. Nechuy-Levitsky biography contains many gaps due to lack of factual documentary, memoirs of contemporaries and his autobiography is an important source of study everyday writer, but they require critical thinking and matching materials. Perspective is a comprehensive research of everyday relations writer with representatives of the ideological range of nationally conscious Ukrainian intelligentsia.

Keywords: *Casual, contemporaries, memoirs, Kyiv period, anchoret.*

Актуальність статті полягає в тому, що в сучасних умовах євроінтеграційних процесів, які проходять в рамках геополітичного курсу України, виникає необхідність заповнення інформаційного простору зарубіжжя матеріалами, що репрезентують українську самобутність, історію та культуру, які найбільш повно представлені, зокрема, в творчості І. Нечуя-Левицького — представника української національно свідомої інтелігенції періоду національно-культурного відродження. Вирішити ці завдання можливо, в першу чергу, охарактеризувавши життя та творчість Івана Нечуя-Левицького в умовах суспільно-політичних процесів другої половини ХІХ — початку ХХ ст. через призму теорії повсякденності.

Мета статті — розглянути і проаналізувати життя та творчий процес І. Нечуя-Левицького з позицій теорії повсякдення, використовуючи матеріали спогадів сучасників письменника.

Серед дослідників, які досліджували проблему повсякдення життя та творчості І. Нечуя-Левицького необхідно виділити таких: С. Єфремова, М. Тарнавського, С. Хавруся та ін.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі проаналізувати повсякдення життя та творчості І. Нечуя-Левицького, охарактеризувавши спогади ідейного оточення письменника.

Історичне знання можна доносити до свідомості людей не тільки в узагальненому вигляді, але й під кутом зору досвіду окремо взятої персони. В останні десятиліття в світі почали ставитися з підвищеною увагою до цього нового ракурсу в здобуванні історичного знання. Вчені поділили свій предмет на мікро- і макроісторію. Виник інтерес до минулого, відбитого в очах звичайної людини, до життя цієї людини в найменших подробицях: у яких умовах вона жила, з ким спілкувалася, яким уявляла собі оточуючий світ, чим харчувалася, про що думала, як працювала. Такий план досліджень не заперечував явищ і проблем Великої історії, але давав можливість подивитися на них очима конкретної людини. Історія повсякденності стала одним із зрізів минулого. Тепер розповідь про минуле буде неповною, якщо ми оминатимемо цей зріз. Досі найбільш популярними серед читачів були книги про славетних осіб. У науково-популярних виданнях політична історія подавалася у формі політичних портретів діячів минулого¹.

¹ *Кульчицький С.* Чому треба вивчати повсякденне життя // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–

З історичної точки зору повсякденність — це цілісний соціокультурний життєвий світ, безпосередня самоочевидна умова людської життєдіяльності по забезпеченню своїх потреб, історична реальність, в якій здійснюється безпосереднє і опосередковане (через предмети культури) спілкування людей, виникає їх спільний, комунікативний світ, що уможлиблює наріжну історико-культурну форму соціалізації людини. У спілкуванні, в постійно відновлюваному контакті, зв'язках людей виникає і формується дійсність, повсякденність, її провідні складові, не предмети і процеси самі по собі, а людський зміст. Надані речам і стосункам значення складають суцільне полотно буденної дійсності. Соціальні ж предмети і їх значення залежать від сприйняття і розуміння їх суспільством, окремими соціальними спільнотами, верствами, шарами, індивідами, такий висновок робить сучасна українська дослідниця О. Коляструк².

Антропологічно зорієнтована історіографія, яка ставить у центр історичного аналізу людину, її світобачення й поведінку, є одним з провідних напрямів сучасного історичного знання. Вивчення історії повсякденності в сучасній вітчизняній історіографії засвідчує потужно зростаюча тенденція людинознавчих студій. Ознакою нашого часу є те, що проблема “людини в історії” все чіткіше окреслюється в теоретичному та історіографічному аспектах³.

Все життя, у літературі перебуваючи на вустах, він, одвічно неодружений відлюдник української літератури, залишався постаттю загадковою. Складалося враження, в силу численних обставин він, як однолюб, пошлюбив Слово і щасливо усамітнися у розкошах літератури. Маючи м'яку, жіночу вдачу в красному письменстві, Іван Нечуй-Левицький виказував дивовижну твердість та категоричність, коли йшлося про святі теми та непохитні для нього підвалини. У цьому він успадкував вдачу батька-священника. Життя ж воно — багатолике. Власним прикладом письменник доводив:

“— У кожній людині, одколи світ животіє, сидить трохи чорта, трохи й Бога, або в декого й багато Бога, і отой Бог вижене колись чорта та й прожене його на очерета та болота”⁴.

Ритм життя Іван Семенович не змінював ніколи, постійно дотримуючись його з року в рік. Фрагмент типових буденних днів письменника відображений в спогадах С. Єфремова: “У визначені години і завжди в тих самих місцях — “вниз по Фундуклієвській на Хрещатик” ви могли його зустрінути на прохідці з

15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 10–11.

² Коляструк О. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристиці // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. — Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. — № 15. — С. 47.

³ Коляструк О., Коляструк О. Проблематика історії повсякденності в сучасній українській історіографії // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 трав. 2010 р. / [Упоряд.: Лукашевич О.М., Нагайко Т.Ю.]. — Переяслав-Хмельницький, 2010. — С. 23–34.

⁴ Нечуй-Левицький. Усамітнений у слові [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://espreso.tv/article/2015/04/12/nechuy_levycky_u_usamitnenuy_u_slovi.

неминучим, хоча-б і не вимагала того погода, парасолам у руці, — і цю прохідку він робив тільки як “моціон” без якоїсь практичної мети. Згодом, коли перебрався далеко од Хрещатика, цю прохідку він змінив іншою — на Володимирську гору, “де я теперечки, як писав він, звичайно що-вечера сижу, одпочиваю й милуюсь широким простором за Дніпром, Десною та по-над Дніпром” (“Вечір на Владимирській горі”). Інколи, але дуже рідко, цей “моціон” обертався на “візиту” до когось із нечисленних знайомих, з якими Іван Семенович підтримував зносини, — візиту трошки офіційну, трошки церемонну, старосвітську. Коли-б ви зайшли до його між 4-ю та 5-ю годинами, ви мусіли б подождати господаря, бо він тоді конче обідав і все у тих самих Себетів, домовласників, що жили в тому-ж таки дворі, в будинкові на вулицю. Самовара приносив Іванові Семеновичу такий самий архаїчний сторож дворовий, що був для господаря разом і невбитим авторитетом що до всяких філологічних тонкощів та джерелом лексичного матеріалу. Щороку, об одній і тій самій порі, “коли постигали суніці”, виїздив Іван Семенович на літній одпочинок — конче “на Рось”, яку він так любив і яку десятки разів оспівав у своїх творах — десь до Стеблева, до Трушок, або до Білої Церкви... Десятки років минали, а життя цієї оригінальної людини, йшло все рівно, тихо, спокійно, раз заведеним ладом і не ламалося, ні на ступінь од того ладу не одступало. Не одступало й не ламалося навіть у дрібницях, не кажучи вже про загальний тонус життя. “Що таке “бодян”, — відповідав він якось Б. Грінченкові на його запитання, — то я й сам не тямлю, бо це слово приписано небіжчиком Кулішем. Я ні горілки, ні усяких настоек ізроду не пив, то й не тямлю в їх смаку”. Невинність, можна сказати, феноменальна... Люди до його заходили рідко, як рідко й він бував на людях. Окрім згаданих “візитів” удень, раз чи двічі на рік ризикував Іван Семенович вибиратись вечорами “на громаду” — на збори “Старої Громади”, і поділившись торішніми “новинами” та засягнувши з великим дивом свіжіших, починав спершу демонстративно позіхати, ніби підготовляючи одступ, потім рівно о десятій, промовивши: “вже більше не можу», схоплювався з стільця, похапцем прощався та й ішов спати”⁵.

Про усталений режим дня Івана Семеновича ходили різні чутки, зокрема передавався як анекдот епізод з ювілею письменника, де він нібито покинув святкування, оскільки вже була година визначена для сну, цей випадок тиражований спогадами М. Грінченко яка зазначала наступне: “Ще року 1893-го [дата названа помилково. — *Авт.*] святковано було 25-річний ювілей Ів. Семеновича, святковано, як звичайно в ті часи, нишком, серед невеликого числа делегатів, що попривозили адреси. Останню прочитано було адресу від кількох дівчаток з Чернигова, які дякували любому дідусеві за його працю. Чернігівський делегат оповідав, що ця адреса дуже сподобалась ювілятові, вислухавши її він сказав, що йому дуже-дуже велику втіху зробили дівчатка, і що тепер він уже піде додому.

⁵ *Єфремов С.* Іван Левицький Нечуй. — Лейпциг: Головна українська накладня, 1925. — С. 82.

Почали його спиняти, бо свято ще не скінчилося, програму ще не виконано, але він не вважав ні на які резони:

— Піду, бо вже мені спати час. Давайте адреси! А чернигівських дівчаток адреса тут?

І не зістався, пішов, лишивши делегатів кінчати ювілейну програму без ювілянта⁶ — згадувала у своїх спогадах М. Грінченко.

Цей епізод так прокоментував видатний нечусвознавець С. Хаврусь: “Звісно, про подробиці в поведінці ювіляра авторка не знала, бо не була на святі. А делегати ювілейного вечора не знали про Нечуєву хворобу, що вимагала вчасно вживати їжу і вкладатися в ліжко. А тому й не зрозуміли його. Одначе про різке загострення шлункової й нервової хвороби Івана Нечуя-Левицького у 1893–1894 роках ми можемо довідатися з листів, написаних його небожем Олексієм Григоровичем Радзівеським з Парижа. До речі, він, як лікар, практикувався у паризькій клініці відомого вченого біолога І.І. Мечникова”⁷.

Про погіршення свого здоров’я навесні 1893 року Іван Нечуй-Левицький також повідомляв Наталію Кобринську у листі від 12 квітня: “[...] на моє лихо, почав знов слабувати своїми завсідніми слабостями”⁸.

Отже, поведінка Івана Семеновича в побуті і громадських місцях часто визначалась станом його здоров’я. Важко, навіть, уявити, як письменник у такому стані міг творити свої чудові романи, повісті й оповідання. Адже для цього необхідні добре самопочуття, гарний настрій і високе натхнення — такий висновок робить С. Хаврусь⁹.

Згодом дослідники приписували цей випадок до святкування ювілею в 1904 р., проте С. Хаврусь зробив роз’яснення і з цього приводу також. За жандармськими документами ювіляр покинув свято о 23:30, а не о 22:00, коли він зазвичай лягав спати, як зазначала М. Грінченко.

Сучасний нечусвознавець Максим Тарнавський вважає, що історію, яку розповідають С. Єфремов і М. Грінченко — дотепний анекдот, який породили не стільки факти, як упереджений образ Нечуя, який старанно культивували автори, як чоловіка примхливого і сварливого¹⁰. Таке трактування подій пов’язане з конфліктом, що виник у І. Нечуя з С. Єфремовим щодо українського правопису, яким користувався редагований ним часопис та небажанням Івана Семеновича співпрацювати у ньому. Українські діячі намагалися скористатися

⁶ Грінченко М. Спогади про Івана Нечуя-Левицького // Україна. — 1924. — Кн. 4. — С. 115.

⁷ Хаврусь С. Любов і мрії мудрого Нечуя: літературознав. Розвідки. — Черкаси: Інтеграл — Техноімпекс, 2013. — С. 91.

⁸ Нечуй-Левицький І. С. Зібрання творів: у 10 т. / редкол. Н.Є. Крутікова (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1965–1968. — Т. 10: Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи / ред. тому М.П. Комишанченко, упоряд. та прим. В.І. Мазного, Ф.К. Сарани, Ф.Ф. Скляра. — 1968. — 587 с.

⁹ Хаврусь С. Вказ. праця. — С. 98.

¹⁰ Тарнавський М. Нечуваний Нечуй. Реалізм в українській літературі / авториз. пер. з англ. Я. Стріхи. — Київ: Лаурис; Торонто: Наук. т-во ім. Тараса Шевченка в Канаді, 2016. — С. 112.

революційними подіями в Російській імперії 1905 року, зокрема, спробували заснувати у Києві щоденну україномовну газету. Врешті на кошти Євгена Чикаленка було створено щоденник “Громадська думка”. Головними рушіями проекту виступили С. Єфремов і подружжя Грінченків. Вони стали запрошувати до співпраці інших культурників, звернулися і до Нечуя, але той відмовив. Грінченкова пише: коли вона попросила Нечуя дати щось в українську газету, там якраз з’явилася стаття Єфремова проти погромів у Києві. Нечуй вчепився до мовних помилок у статті, як він їх бачив. Грінченкова занотувала свою відповідь: “ви, в цей великий історичний момент, замість щоб допомогти українській справі своїм авторитетним ім’ям та своєю працею, не тільки зрекаєтеся це зробити, а ще й глузуєте з тих людей, що хочуть цей момент не прогавити, а використати”¹¹.

Інший анекдот про Нечуя пов’язано з його нападами на Грушевського. У грудні 1928 року у Музеї українських діячів науки і мистецтва відкрилася виставка пам’яті Нечуя. Григорій Коваленко-Коломацький написав коротку статтю про виставку і навіть скопіював уривки з Нечуєвого записника прибутків і витрат. Центральний образ у статті — розповідь про те, як наляканий письменник тікав від розлюченого шанувальника Грушевського, якому не сподобалося Нечуєве “Криве дзеркало”. За словами Коваленка-Коломацького, цей шанувальник — американець на ім’я Бородай — наздогнав Нечуя напроти книгарні “Літературно-наукового вісника” і почав картати за критику Грушевського. Рятуючись від кремезного американця, немолодий і щуплий Нечуй відступив у книгарню і здався на ласку продавця, якому розповів про свою пригоду. Історія добігає логічного кінця: Нечуй починає свою звичну тираду на мовні теми і пояснює продавцеві, що винен не лише Грушевський, а і його посіпаки-галичани, зокрема такий Юрій Сірий, редактор газети “Село”. “Але ж це я”, — відповідає продавець. Так тріумфально завершує Коваленко-Коломацький. Це закріпило образ І. Нечуя як допотопного самітника, котрий не знав навіть найважливіших постатей з кола молодших українофілів¹².

За якісь двадцять років по тому видавець Юрій Сірий (справжнє Ім’я Юрій Тищенко), який емігрував з України і після Другої світової війни опинився у США, сам переказав цю пригоду в часопису, який виходив у таборі для переміщених осіб у повоєнній Німеччині. Однак у його розповіді це два окремі епізоди. Сірий-Тищенко знав Нечуя і був у нього в гостях 1908 року; тоді його здивувало, що літературний велет невисокий і до занудства педантичний чоловік. Нечуй гречно його прийняв, але все-таки прочитав лекцію про правописні хиби видавничої програми “ЛНВ”, яку очолював Сірий. Час від часу вони бачилися і в редакції “ЛНВ”, куди Нечуй заходив купити газети чи журнали. Як же Сірий здивувався, коли зустрів Нечуя на Думській площі, а той прочитав йому цілу лекцію, як “Грушевський і отой сатанаїл Сірий хотять нас обгаличанити”. Сірого він не пізнав, а коли той признався, Нечуй вибачився за свої слабкі очі. Епізод із Бородаєм теж змальовано трохи інакше. Сірий на шум

¹¹ Грінченко М. Вказ. праця. — С. 118.

¹² Тарнавський М. Вказ. праця. — С. 92.

вибіг із книгарні “ЛНВ” і побачив, як Бородай нависає над скоцюрбленим Нечуєм, який закриває голову руками. Бородай із ревом розмахує в нього над головою ціпком, а дружина благає його заспокоїтись. Сірий стверджує, що про гнівливу вдачу і нестримний норов Бородая знали всі. За словами Сірого, Нечуй бідкався, що випадково зустрів Бородая перед “ЛНВ” і вирішив подарувати йому свою нову книжку, а той натомість розкричався і почав махати на нього ціпком. Отже, у викладі Сірого реакція Нечуя не така вже й дика¹³.

М. Тарнавський у своїй монографії звертає увагу на те, що репутація сварливого дідугана породжена баталіями довкола орфографії, витіснила на маргінеси те, що було, може, найважливішою рисою особистості і творів Нечуя — потяг до радості. Важко перерахувати всі негативні наслідки створеного Єфремовим романтичного образу патріота-великомученика, але найзгубніший — це, мабуть, те, що читачі забули про Нечуєву легку і радісну вдачу. Як не рахувати останніх років життя, коли він справді підупав на силі і почав утрачати оптимізм, він і сам був радісний, і інших до того закликав. Може, по балах він і не бігав — Нечуй був стриманий і консервативний чоловік, не схильний до бешкетів і будь-яких надлишків. Він був педантичний і послідовний до занудства, жоден гріх не вабив його, принаймні про те не збереглося свідчень. Розкошів він не прагнув, легко відмовляв собі у вигодах. Однак вдачі він був легкої і веселої. Він розумів — радше інтуїтивно, ніж унаслідок свідомих філософських роздумів, що саме щастя — найважливіший стан буття¹⁴.

Іван Нечуй-Левицький завжди радо приймав у себе молодих літераторів-початківців, які приходили за порадами до визнаного майстра слова серед них був і Є. Кротевич (український радянський письменник та драматург, автор спогадів про М. Старицького, К. Стеценка, Лесю Українку, М. Заньковецьку, І. Нечуя-Левицького): “Жив він тоді на Пушкінській вулиці у дворі будинку, за теперішнім театром ім. Лесі Українки. Приміщення, в якому проживав тоді Левицький, було перероблене, як мені казали, з сараю і мало всього дві кімнатки з невеличким передпокоєм, але без кухні. Коли я зайшов усередину, мене вразила сила-силенна книжок: вони буквально заповнювали всю першу кімнату. Книжки не тільки стояли скрізь на полицях, а й лежали і на столі, і навіть цілими стосами на підлозі. Йдучи до відомого письменника, я почував себе дуже ніяково, навіть боявся, що він зустрине мене холодно й одмовиться читати моє писання. Але тільки-но я переступив поріг передпокою, як побачив на обличчі Івана Семеновича таку привітну й добру усмішку, що враз заспокоївся і відчув себе, як у рідної людини. Іван Семенович за того часу був ще досить бадьорий, його круглі борідці не густо світилися сріблясті волосини. Він зовсім не скидався на похмурого анахорета, за якого дехто його вважав. Я відчув стільки тепла та справжньої доброзичливості, що це зовсім розвіяло оте упередження щодо старого Нечуя. Почувши, що я приніс на суд йому свою нову п’єсу, письменник коротко сказав:

— Ну, що ж, юначе, станемо читати твою річ зараз же разом. Сідай і читай.

¹³ Тарнавський М. Вказ. праця. — С. 93.

¹⁴ Там же.

Це було несподівано для мене, а головне — зовсім не в манері багатьох інших маститих літераторів, які або взагалі відмовлялися читати твір початківця, або милостиво пропонували “залишити їм цю річ”. Мовляв, колись вони зберуться-таки і ошчасливлять вас своєю увагою. Отож я розгубився й почав читати невиразно, заїкаючись. Та Іван Семенович терпляче слухав, що підбадьорило мене... Коли я читав свою п'єсу, раптом щось у кімнаті ніби вибухнуло з пістолета. Іван Семенович так голосно й радісно вигукнув: “Є!” — як вигукують тепер уболівальники, коли їхня улюблена команда забиває гол у сітку супротивника. І ото поки я прочитав п'єсу до кінця, ще кілька разів стріляло у різних кутках, і господар щоразу вигукував: “Є!” — а потім брав з пастки за хвіст убиту мишу, та, винісши у передпокій, кидав у відро з водою. Миші до того обсіли приміщення, що серед дня бігали по кімнатах і гризли палітурки книжок”¹⁵.

Є. Кротевич у своїх спогадах детально описує маршрут прогулянок І. Левицького: “...сусіди могли по ньому перевіряти годинник щодня, за будь-якої погоди рівно о третій він виходив після обіду з своєї квартири, йшов на Фундуклеївську вулицю (колишня назва сучасної вулиці Б. Хмельницького), поволі піднімався до театрального майдану, потім повертав праворуч біля аптеки і так само поволі рухався вперед Володимирською вулицею аж до «підйомника», який тепер чомусь звать по-іншомовному фунікулером, де звертав на Володимирську гірку. Там сидів, милувався Дніпром, думав свої думи аж до шостої години. Тоді спускався вниз на Хрещатик, та вже цією вулицею повертався назад”¹⁶.

У своєму творі “Вечір на Владимирській горі” Іван Семенович змальовує свої улюблені краєвиди Києва: “Я встав і зійшов униз з шпиля. За шпилем Владимирські гори загинаються вбік од найбільшого свого виступу на верхню терасу, де так само загинається й монастирська стіна проти найвищого визубня цих “Ламаних гір”, вже близько коло пам'ятника святому Володимирові, і вони тягнуться звідсіль прямою лінією до самого Хрещатика. Це вже починається відома в Києві з назвищем “Владимирка”, або Владимирська гора. Я виходжу по доріжці за шпиль з кіоском над саму кручу виступу, стрімку, мов стіна, де попід ним, навкоси по цій кручі, проведений спуск наниз, на першу терасу гір на самому закруті... Я подивився на правий бік од шпиля, за виступ, де на терасі стоїть пам'ятник св. Володимира. Там зеленіє попід горами ніби ліс”¹⁷.

Сусанна Левицька (внучата племінниця письменника) залишила в своїх спогадах цінні відомості про інтер'єр помешкання в якому проходило повсякдення Івана Семеновича: “Пригадую його квартиру: спочатку був коридорчик (у вигляді передпокою), а далі — велика кімната. У кімнаті стояв письмовий стіл з шухлядами, накритий клейонкою, ще один маленький столик з фотографіями родичів і письменників з автографами. Добре пам'ятаю фотографію компо-

¹⁵ Кротевич Є. Іван Семенович Нечуй-Левицький / Українські письменники у спогадах сучасників: у двох томах. — Київ: Комп'ютерпрес, 2012. — Т. 1. — С. 95–100.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: у 10 т. / редкол.: Н.Є. Крутікова (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 1965–1968. — Т. 9: Прозові й драматичні твори / ред. тому М.Є. Сиваченко, упоряд. та прим. М.С. Грицюти, В.І. Мазного. — 1967. — 471 с.

зитор Лисенка і портрет Шевченка. Згадую над роялем великий кольоровий портрет із зображенням чарівної жінки в українському національному одязі... Були альбоми, котрі лежали в столі, а на етажерці стояли книги. Альбоми були з фотографіями знайомих (учнів і вчителів), а також з листівками квітів. Стояло два стільці. В кімнаті було охайно прибране ліжко. Ми з сестрою спали на ньому, а дідусь уможувався на кушетці. Взагалі в кімнаті було дуже чисто, що навіть гріх було кинути папірця. Іван Семенович грав на роялі, чудово співав, нас із сестрою теж заохочував співати дуетом”¹⁸.

Художник Михайло Жук, який малював портрет І. Левицького помешкання письменника згадував таким: “Ми увійшли до кімнати ліворуч, дуже чистої, у міру заставленої потрібними меблями. Дальше були одчинені двері до суміжної кімнати, де чіткою, чорною чистотою вилискував кабінетний рояль, а вікна світили зеленню каштана, що ріс у садку, де я щойно сидів. Великий портрет Т.Г. Шевченка по роботі Крамського висів поміж двома вікнами і уважно дивився на чистоту і порядок, що панували в кімнаті. На столиках (у вазочках) стояли свіжі квітки, під кожною вазочкою була застелена чиста, вишивана серветочка, щоб не псувати поверхні столика. Підлога, мальована олійною фарбою, блищить так, наче тільки що облита водою”¹⁹.

Оселя Івана Семеновича завжди була відкрита для гостей, Сергій Єфремов з цього приводу зазначав: “Заходили до його знайомі і частіше незнайомі, особливо з молоді, не за ділом здебільшого, бо й яке ж могло бути діло з цим одірваним од світа анахоретом? — а з пістету до письменника та лагідної людини. Кожного нового знайомого Іван Семенович починав розпитувати — хто, звідки й якого роду. І здебільшого виявлялось, що господар знав батьків або родичів новоприбулого — і починались докладні, іноді надзвичайно з побутового боку цікаві генеалогічні досліді: в цій старій пам’яті ховалося сила побутових подробиць з минулого, які красовито розгорталися перед зачарованим слухачем і викликали в його згадки про кращі сторінки з “Причепи”, “Хмар”, “Старосвітських батюшок та матушок”. Пам’ятаю, що ми — тодішня зелена молодь — навмисне ходили до Івана Семеновича ніби купувати у самого автора його твори — він держав у маленькому передпокоїку маленький склад своїх виданнів — і виходили од його щасливі, приголублені, зачаровані од цього лагідного дідуся, що так ласкаво й уважно доходив коріння нашої генеалогії й розповідав чудовою мовою незнані нам новини з далекої старовини про наших рідних. З більш знайомими одвідувачами господар ділився своїми вражіннями з перечитаного — з торішнього “Вестника Европы” або “Зорі”, або такими “новинами”, про які розмовник, давно вже встиг забути. Це виходило наївно, але по дитячому мило й утішно і додавало ще одного анекдота до багатой скарбниці курйозів із “Нечуєвої сучасности”. Авторитету громадського він не мав жадного, впливу не розливав круг себе, як наприклад із старшого покоління в Києві

¹⁸ *Хаврус С., Ходаковська О.* До образу народного письменника: Нечуй-Левицький у спогадах сучасників // Вітчизна. — 1978. — № 11. — С. 167.

¹⁹ *Жук М.* Як я малював Нечуя-Левицького / Українські письменники у спогадах сучасників : у двох томах. — Київ: Комп’ютерпрес, 2012. — Т. 1. — С. 101.

Антонович, Кониський або Ковалевський, але всі його любили й поважали і залюбки — не часто — заходили на годинку спочити од гамору сучасности в чистенькій тихій світличці новітнього анахорета, серед журкотливої розмови, в сусідстві отих старомодніх малюночків по стінах, старомоднього рояля й старомоднього господаря в чистенькому шляфроці, але конче в комірчиках і галстусці. Можна було навіть не говорити нічого, а лиш слухати і дивитись — і якимсь миром, душевним супокоєм непоборимим віяло од усього в цій винесеній на одшиб од світової історії господі”²⁰.

Серед численних гостей у 1899 р. до Івана Семеновича завітала Н. Кобринська, яка була вражена гостинністю письменника: “Нараз двері отворилися до ясного, освіченого покою. На порозі стояв сам газда і дуже чемно повітав мене. Засілись удвійку до “чайку”, котрий спорядив сам газда-так зручно і скоро, що могла би позавидувати не одна жінка, навіть галичанка, котрі люблять, може, і не без рації хвалитися господарською зручністю”²¹.

М. Грінченко про своє знайомство з Іваном Семеновичем зазначає: “Я вперше побачила Ів. Семеновича р. 1902-го, як ми переїхали жити в Київ. Був він маленький, сухенький, чистенький, з позападалими очима, з трошечки ніби випнутим підбороддям, з підстриженою сивою борідкою; говорив і всміхався лагідно. І взагалі був лагідний та ясний. Тоді він жив на Пушкинській (раніше Єлизаветинська) здається ч. 19 в помешканні у Сеґетів. Будиночок, в якому він жив, був у дворі, а за ним ніби левадка з копанкою; стояло на левадці зо 2 чи зо 3 вулики й Іван Семенович був дуже задоволений, що, живучи серед Києва, мав перед вікном і ставок, і садок, ще й пасіку. Помешкання в його було невеличке: предпокій та дві маленькі світлички: одна — вітальня з канапою, столом перед нею і роялем. На столі перед канапою лежав “Кобзар” і ще кілька книжок у гарних оправках; на стінах — кілька малюнків, здебільшого краєвиди. У другій світличці стояло вузьке ліжко, комод з люстром і туалетним приладдям на йому, та невеликий стіл до писання. На вікні лежали писанки. У світличках було чистенько і затишненько і сам він був такий чистенький, привітненький. Мужчин приймав часом у сірому халаті. Жінок у сюртуці. Піджаків не носив. Розмовляв залюбки і розмовляти з ним було приємно. Говорив він здебільшого про давніші часи, про давніших людей. Говорив цікаво, образно. Слухаєш було його, і проходять перед тобою цікаві картини минулого: і духовна академія тих часів, коли Іван Семенович ще в її учився, і життя Івана Семеновича в сім’ї, і старосвітські батюшки та матушки на Київщині, бо він же, будучи кавалером, їздив на храми, на йменини, на весілля, навіть бував «душею товариства», бо танцював добре і співав... В ті давніші часи він жив дуже пунктуально: вставав і лягав у визначену годину та й у всьому слухався годинника. Їв тільки дома у призначені години і ніколи ніде не хотів випити навіть чаю чи кофе, бо то було

²⁰ *Єфремов С.* Вказ. праця. — С. 32.

²¹ *Кобринська Н.* У Нечуя // Вибрані твори [Текст]; [вступ. ст., упоряд., підгот. текстів О.Н. Мороза]. — К.: Худож. л-ра, 1958. — С. 231.

не в призначену годину і не таке, до якого він звик, а значить могло йому пошкодити”²².

Життя Івана Семеновича протікало не лише в його скромному будиночку в Києві, кожного літа він вирушав у свій рідний Стеблів, де проживав його брат та інші родичі, а також до знайомих на Білоцерківщині. Надія Самсонівна Савицька-Волуцька, двоюрідна племінниця Івана Семеновича, в свої спогадах детальніше описує риси характеру письменника та стосунки з родичами: «Він любив людей, розумів їх, вмів виправдати помилки, але був нещадним до виявів міщанства, скнарості. У нього була чудова риса характеру: він зразу вливався у колектив. Чи це були селяни Стеблева, чи київські студенти, богомольці, священники та інші. Знаходив спільну мову, але не завжди спільні переконання. Іван Семенович дуже любив квіти, любив годувати голубів, але не любив котів і собак (...). В сім'ї брата Амвросія Левицького, в колі знайомих, головним чином духовенства, Івана Семеновича поважали, але не прощали йому його відмови від блискучої кар'єри, яку давало йому звання магістра богослов'я. Вважали, що під його впливом і син Амвросія Олександр відмовився від кар'єри священнослужителя і вступив в університет на медфакультет, а потім перейшов на юридичний. Відчуваючи перевагу Івана Семеновича, всі губилися в його присутності. Одного разу була кинута фраза: “Люди роблять дурниці і в 25, і 30 років”. Іван Семенович зблід, різко відсунув свій набір і вийшов”²³.

Стосунки з рідними мали значний вплив на повсякдення та творчість письменника, можливо цим пояснюється усамітнений стиль життя письменника, який порвав зв'язки з родинним середовищем духовенства, але все ще відчував себе чужим у колі вихідців з інших заможніших верств.

Характерною рисою характеру І. Левицького було почуття гумору, яке мало свої витoki з народної творчості, перлини якої письменник використовував у свої сатиричних творах.

Про вміння пожартувати в товаристві своїх земляків стеблівців дізнаємося зі спогадів Є. Кротевича “Ще до вступу в Київський університет я кілька років працював на Канівщині народним учителем у двокласній школі великого села Шендерівки, яке стояло всього в семи кілометрах від Стеблева. А в цьому невеличкому містечку Стеблеві існували і поштове відділення, і аптека, тому я частенько бував там. Від декого із стеблівців, а також і від близьких знайомих Івана Семеновича я чимало цікавого почув про письменника, мені самому ніколи не доводилось бачити його в товаристві, але від отих близьких до нього людей довідався, що й у будь-якому товаристві письменник поведився завжди дуже невимушено, привітно, з легкою добродушною іронією. Якось гостюючи влітку у свого брата в Стеблеві, він поїхав з одним батюшкою на його підводі кудись на іменини. А в гостях батюшка почав оповідати якусь неймовірну історію і викликав недовір'я. Тоді оповідач почав звертатися за підтвердженням до Івана Семеновича, і той щоразу ствердно хитав головою. Коли батюшка закінчив, Нечуй мовив до гурту:

²² Грінченко М. Вказ. праця. — С. 120.

²³ Хаврус С., Ходаковська О. Вказ. праця. — С. 173.

— А тепер дозвольте розповісти вам про двох кумів, які поїхали в гості разом на конях одного з них. І той кум, що мав коні, почав плести таку нісенітницю, що ніхто й віри не йняв. Тоді брехунець сказав кумові:

— Правда ж, куме, так було, правда?

— Правда, кумасю, правда. — відповів той, бо боявся, що назад пішки піде.

— А ви, Іване Семеновичу, на чиїх же конях приїхали? — спитав хтось.

— Та на кумових же! — під загальний регіт показав Левицький на батюшку²⁴.

Таким чином, життя митця сповнене багатьох білих плям через недостачу фактологічного матеріалу. Свідчення сучасників є важливим джерелом вивчення повсякдення письменника, але вони вимагають критичного осмислення та співставлення матеріалів. Загалом життя та творчість І. Нечуя-Левицького проходили в розміреному темпі діяльності, після відставки і переїзду до Києва Іван Семенович жив у полоні суспільно-політичних поглядів періоду своєї зрілості, не брав активної участі в громадському житті, проте й не залишався осторонь, як може здатися на перший погляд, та продовжував свою національно-культурну діяльність. Педантично відносився до розпорядку дня, і з посиленою увагою ставився до свого здоров'я. Загалом життя І. Левицького й досі лишається сповненим таємниць та неоднозначних оцінок, про що можемо зробити висновок на основі аналізу повсякденності та творчості.

Перспектива дослідження полягає в системному аналізі громадсько-політичної та національно-культурної діяльності І. Нечуя-Левицького, а також висвітленні повсякденних взаємин письменника в родинному колі та представниками української інтелігенції початку ХХ століття.

REFERENCES

1. Hrinchenko, M. (1924). *Spohady pro Ivana Nechuia-Levyts'koho* (Vol. 4, 111–127). Ukraina. [in Ukrainian].
2. Yefremov, S. (1925). *Ivan Levyts'kyj Nechuj*. Lejptsyh: Holovna ukrains'ka nakladnia. [in Ukrainian].
3. Zhuk, M. (2012). *Yak ia maliuvav Nechuia-Levyts'koho. Ukrains'ki pys'mennyky u spohadakh suchasnykiv: u dvokh tomakh*. (Vol.1, pp.100–104) Kyiv: Komp'ioterpres. [in Ukrainian].
4. Kobryns'ka, N. (1958). *U Nechuia*. Kyiv: Khudozh. l-ra. [in Ukrainian].
5. Koliastruk, O. (2009). Poniattia povsiakdennosti v suchasnij naukovej humanitarystyti. *Ukraina XX st.: kul'tura, ideolohiia, polityka*. 15, pp. 46–56. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Koliastruk, O., Koliastruk, O. (2010). Problematyka istorii povsiakdennosti v suchasnij ukrains'kij istoriohrafii. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka*. (pp. 23–34). Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
7. Krotevych, Ye. (2012). Ivan Semenovych Nechuj-Levyts'kyj. *Ukrains'ki pys'mennyky u spohadakh suchasnykiv : u dvokh tomakh*. (Vol. 1, pp. 950–100). Kyiv: Komp'ioterpres. [in Ukrainian].

²⁴ Кротеви́ч Є. Вказ. праця. — С. 100.

8. Kul'chyts'kyj, S. (2010). Chomu treba vyvchaty povsiakdenne zhyttia. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka*. (pp. 10–11). Pereiaslav-Khmel'nyts'kyj. [in Ukrainian].
9. Nechuj-Levyts'kyj, I. S. (1967). *Prozovi j dramatychni tvory*. (Vol. 9, pp. 471). Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
10. Nechuj-Levyts'kyj, Ivan Semenovych. (1968). *Biohrafichni materialy. Statti ta retsenzii. Fol'klorni zapysy. Lysty*. (Vol. 10, pp. 587). Kyiv: Nauk. Dumka. [in Ukrainian].
11. Nechuj-Levyts'kyj. Usamitnenyj u slovi. (n. d.). Retrieved from: http://espreso.tv/artitsle/2015/04/12/nechuy_levytskyy_usamitnenyy_u_slovi. [in Ukrainian].
12. Tarnavs'kyj, M. (2016). Nechuvanyj Nechuj. *Realizm v ukrains'kij literature*. Kyiv: Laurus; Toronto: Nauk. t-vo im. Tarasa Shevchenka v Kanadi. [in Ukrainian].
13. Khavrus', S. (2013). *Liubov i mrii mudroho Nechuia: literaturoznav. Rozvidky*. Cherkasy: Intehral — Tekhnoimpeks. [in Ukrainian].
14. Khavrus', Ts., Khodakovs'ka, O. (1978). Do obrazu narodnoho pys'mennyka. *Nechuj-Levyts'kyj u spohadakh suchasnykiv*. Vitchyzna, 11, 165–173.

Дата надходження до редакції: 16.07.2016.